

Juha Varto

Jobdanto

Paradigma sinne ja paradigma tänne

Ajatus tutkimuksen tai tieteenalan paradigmasta esiintyy varhaisessa muodossaan Edmund Husserlin teoksessa *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendentale Phänomenologie* (1936). Husserl esittää ajatuksen, että Galilein käsitys tieteestä ei ollut vain kehitysaskel muiden joukossa vaan sisälsi selvästi uuden näkökulman, jossa tarkastelu muutti kokonaan tutkittavan, sen, mitä tutkittava on ja kuinka tutkittava on tutkimukselle. Keskustelu paradigmasta alkoi laajemmin Thomas Kuhnin kirjasta *The Structure of Scientific Revolutions* (1962), jossa Kuhn konstruoi tapahtumasarjan, jossa tieteen kohde, kysymykset, sallittavat vastaukset ja menetelmät kehittyvät, muuttuvat ja korvaavat toisiaan. Kuhnin esimerkit hänen omalta alaltaan luonnontieteistä tekivät kirjasta helposti ymmärrettävän ja haastoivat kanonisoivaa tieteen filosofiaa pohtimaan dynamiikkaa, jonka pitäisi aina olla keskeinen inhimillisen historian pohdinnassa.

Keskustelu paradigmasta¹ kävi paikoin kiivaanakin, kun jo heti alussa jotkut tahtoivat nähdä Kuhnin esittämässä historiallisessa kulussa *mekaanisen välttämättömyyden*, joka toteuttaa itseään kuin automaatti. Jostakin syystä Kuhnin *historialliseksi* tarkoittama tarkastelu ymmärrettiin normiksi, joka jopa ylitti inhimillisen kokemuksen. Noilta vuosilta, 1962-1982, on lukuisia artikkeleita ja kirjoja, joissa taitetaan peistä mekaanisen ja historiallisen muutoksen välillä. Missään vaiheessa tutkijat itse eivät ole puolustaneet mekaanista ajatusta, koska jokainen, joka seuraa oman alansa kehitystä, huomaa kyllä, että historiallinen muutos on aina sattumanvaraista eikä sitä voi nopeuttaa. Kuten ei maailmanvallankumousta kannata kiihdyttää, vaikka jokin lainomaisuus vallankumouksen joskus lupaakin², tieteellinenkin vallankumous vaatii toteutuakseen muutakin kuin muodollisen rakenteensa.

Ihmistieteissä Kuhnin ajatukset eivät ensi alkuun saaneet kovinkaan innostunutta vastaanottoa, koska oli helppo huomata, että kussakin tieteessä vallitsi monenmoisia paradigmoja eikä normaalitiedettä ollut missään. Jos jokin Kuhnin väitteistä piti paikkansa, niin ainakin se, että muutosta saattoi odottaa vain, kun edellinen sukupolvi oli kaatunut hautaan. Mutta paradigma tai normaalitiede ei ilmaantunut kokonaisuutena, jonka avulla olisi ollut mahdollista tunnistaa tieteenalan sisäiset normit. Jokaisella (tutkijalla, koulukunnalla) oli omat norminsa. Tarvittiin huomattava määrä keskustelua, ennen kuin historiallisuuden huomattiin rakentuvan ihmistieteissä varsin eri tavoin kuin luonnontieteissä. Ihmistieteet eivät olleet huonommin kehittyneitä luonnontieteitä, kuten vielä 1970-luvulla oli tapana tokaista, vaan aivan eri lain mukaan rakentuvia.

Kuhn ei voinut antaa tähän sattuvaa mallia mutta ilman luonnontieteissä kiihtynyttä keskustelua eivät ihmistieteidenkään filosofit olisi luultavasti huomanneet, kuinka dramaattinen uutuus löytyi juuri historiantutkimuksesta. Michel Foucault jäi historiaan henkilönä, jonka tutkimukset selvimminkin osoittivat, millä tavalla ihmistieteissä paradigmat ja normaalitieteellisyys ovat läsnä. Hän esitti kolmessa tutkimuksessa, jotka koskivat hänelle läheisen alueen, normaaliuden ja hulluuden, historiaa³, kuinka käsitykset ihmisestä, hänen tutkimisestaan, häneen vaikuttamisesta, vaikuttamisen seuraamisesta ja tämän kokonaisuuden tieteellisestä arvioinnista olivat *kulloinkin* johdonmukaisia mutta eivät muodostaneet *yhtä* historiallisesti jatkuvaa kokonaisuutta. Pikemminkin käsitykset muodostivat *keskusteluavaruuksia*, joita alettiin pian ympäri maailman kutsua "diskursseiksi", joissa kussakin oli tolkkunsa ja juonensa, mutta jotka eivät asettuneet minkään yhtenäisen, yhden tiedon- tai tieteenalan keskustelun kontekstiin.

¹ Ja normaalitieteestä, epäluomista ja vallankumouksista.

² Kuten olemme huomanneet, "historian välttämättömyyden" nopeuttamiseen tähdänneet sosialistiset valtiokokeilut ovat olleet katastrofeja eivätkä tue oletusta "välttämättömyydestä", joskaan eivät oletusta myöskään kumoa. On ilmeistä, että historiallisen lainomaisuuden on annettava toimia omalla vauhdillaan vaikka jotkut luulisivatkin tietävänsä, mihin suuntaan ja milloin vallankumous on tehtävä.

³ Michel Foucault, *Maladie mentale et personnalité*. Paris: PUF, 1954, *Histoire de la folie à l'âge classique - Folie et déraison*. Paris: Plon, 1961, *Naissance de la clinique - une archéologie du regard médical*. Paris: PUF, 1963.

Taidetta koskevassa keskustelussa pidettiin itsestäänselvänä, että oli monenlaisia diskursseja, aina siitä riippuen, mistä näkökulmasta tutkimusta tehtiin. Niinpä taidehistorialla oli omia diskurssejaan, taidekasvatuksella omiaan ja taiteen tutkimuksella omiaan. Jo tämä oli varsinainen viidakko, mutta lisäksi tulivat yhteiskunnalliset, taloudelliset ja tekniset alat, joiden avulla taidetta myös tutkittiin. Moninaisuus oli suorastaan hämmäntävää. Paradigmoja voitiin sekä tunnistaa että löytää melkein mistä tahansa (taiteelle vieraasta) lähteestä ja jokainen niistä sopi jollakin tavalla taiteenkin tutkimiseen.

Tämä ilmiö tuli esille ihmistieteissä yleensäkin, kun tahdottiin puolustella jo tavaksi muuttunutta luonnontieteellistä tutkimustapaa, jossa ihmisiä, heidän aikaansaannoksiaan ja kulttuurisia merkityksiä haluttiin tutkia esineinä, objektiivisesti. Tilastomatemattiset menetelmät oli omaksuttu luonnontieteistä ja niistä tahdottiin pitää kiinni. Toisen Maailmansodan jälkeinen ihmiskäsitys ja siihen liittyvä sosiaalitekniologia tuki tällaista tutkimusta: niin Yhdysvalloissa ja sen eurooppalaisissa liittolaisissa kuin Neuvostoliitossaakin koettiin tärkeäksi *luoda* tietoa, joka auttoi yhteiskunnan sosiaalitekniologiassa, ihmisten hallinnassa ja manipulaatiossa. Moraalin muuttamisessakin juuri tilastotiedolla oli merkitystä.⁴ Ketään ei erityisemmin häirinnyt, että poliittisia ratkaisuja tehtiin keskiarvojen, määräjakautumien ja tilastollisten sattumien perusteella. Juuri tilastomatemattinen "ihmistiede", jota Suomessakin harrastettiin erityisesti kasvatustieteessä, psykologiassa ja sosiologiassa⁵, oli tärkein yhteiskunnallisen vallan väline, mutta tieteellisesti kestävä sovellus virheellisistä paradigmoista alueella, joilla niillä ei ollut minkäänlaista teoreettista pätevyyttä, vain tavan mukanaan tuoma totuus.⁶

Sosiaaliteieteissä alkoi yhä jatkuva paradigman metsästyksen, jonka seurauksena nuori tutkija on vaikeuksissa, kun hän taiteilee moniparadigmaisen ja eklektisen lähestymistavan kanssa. Nuori tutkija tunnistaa lukuisia paradigmoja omalla alallaan ja tietää, koulutuksen perusteella, ettei saa toimia eklektisesti ja ottaa jotain kaikista, mutta samaan aikaan on epäselvää, miksi ei, koska useita paradigmoja kuitenkin näyttää kuuluvan vallitsevaan diskurssiin. Normatiivinen pelko on monesti halvaannuttanut nuoren tutkijan toistamaan jo saavutettua ja kiertämään kaukaa sekoittuneet mutta ehkä uutta luovat lähestymistavat. Esimerkiksi queer-teoria syntyi sekoittuneena lähtökohtana mutta kuvaavaa kyllä on jo muodostunut jäykäksi omaksi paradigmatkseen, jonka puhtautta varjellaan kuin luomiskertomusta.

Tällä tavoin ymmärrettyä paradigma alkoi tarkoittaa Kuhnin ideaa yleisemmässä muodossa tapaa, jolla jossakin tutkimusalueessa voidaan esittää tutkimuskysymys, käyttää sen vastaamiseen tiettyjä menetelmiä ja tunnistaa vastaus, kun sellainen ilmaantuu. Tähän liittyi myös kysymys, kuinka jokin tunnustetaan joksikin (ontologinen ongelma) ja kuinka tuo jokin on tiedettävissä (epistemologinen ongelma). Ihmiskäsitys, käsitys tietämisestä ja tiedon varmuudesta, kokemuksen merkityksestä ja menetelmien pätevydestä asettuivat siis paradigman alle. Myös kysymys ihmisen suhteesta maailmaan tuli tärkeäksi, ei niinkään moraalinen vuoksi vaan kysymyksenä, kuinka suuri välimatka on tutkivan ihmisen ja maailman ilmiöiden välissä. Jos välimatka on suuri, kysytään, onko kyseessä maailman esineellistäminen. Jos välimatka on hyvin pieni, kysytään, voiko ihminen asettaa itsensä erilleen tutkittavasta.

Taiteen kohdalla nämä kysymykset ovat olleet hyvin vaativia, koska taiteeseen kuuluva luovuus ja omatoimisuus jo asettavat tutkijan, tutkittavan ja tutkimisen intiimin läheisyyden ja jopa kiusallisen yhteenkietoutumisen keskelle. Tutkija saattaa olla niin kietoutunut tutkittavaan, ettei ole mitään teknistäkin keinoa (esimerkiksi sorkkarautaa) etäännyttää siitä itseään, mutta silti on selvästi jokin ero tutkijan ja tutkittavan välillä; erolle vain ei ole selvää artikulointia.

2000-luvulla on jo merkkejä uudesta suhtautumisesta. Esimerkiksi taiteen tutkimuksessa sekoitetaan reippaasti erilaisia epistemologioita ja ontologioita. Vaikka tulokset saattavat olla kyseenalaisia, asenne on epäilemättä oikea: meillä ei ole sellaista horisontaalista eikä vertikaalista tietoa, joka

---

⁴ Kinseyn tutkimukset miehen ja naisen seksuaalisuudesta ovat tärkein esimerkki tästä. Tuntuu selvältä ajatella, että "normaalia" yhteiskunnassa on kaikki, mitä esiintyy tietyn prosentimäärän (milloin minkäkin) verran.

⁵ Ja, totuuden nimessä, yhä harjoitetaan, "huippututkijoiden" toimesta ja Suomen Akatemian tuella.

⁶ Kuvaavaa oli keskustelu, jota on käyty laadullisten ja määrällisten menetelmien soveltuvuudesta ihmistutkimuksessa. Tämä keskustelu on yhä vilkasta. Tarkoituksena on säilyttää määrällisen tutkimuksen tieteellinen status ainoana alueella, jolla ei alueen luonteen vuoksi voi itseasiassa ollenkaan tehdä määrällistä tutkimusta, mikäli otetaan vakavasti paradigman käsite ja sen ihmistutkimukseen tuoma vaatimus ottaa tutkimuksessa vakavasti ihmisen erillisyyden ja yksilöllisyyden merkitysten antajana ja luojana.

selvästi jakaisi teorian, menetelmät ja tulosten tunnistamisen jo löydettyjen diskurssien mukaan. Itse asiassa on juuri päinvastoin. Sekoittuminen, ristikkäisyys ja eklektisyys saattavat olla avaimia uudenlaisen tutkimukseen, joka ehkä ensin karahtaa kiville mutta pian jo osoittaa uusia vastauksia, joita ei voi ohittaa. Saattaa olla, että on oltava valmiita hämmentymään, jotta normatiiviset ansat eivät ottaisi valtaansa tutkijoita.

On edelleen kiinnostavaa, kuinka Kuhnin ehkä kiihkein kanssakeskustelija, Paul Feyerabend, piti tärkeänä maailman moninaisuutta, joka purkautuu läpi tutkijan kokemuksessa mutta ei aina saa sijaa normaalitieteissä tai paradigmojen seuraamisessa, puhumattakaan diskursseista, joissa maailmalla on vieläkin vähemmän sanansijaa. Feyerabendin teksteissä korostuu tutkimisen satunnaisuus ja tutkijan kokemuksen tärkeys. Samoin hän nostaa esille, kuinka jokainen tutkimus on aina uusi alku, jonka pitäisi voida haastaa kaikki aiempi alan tutkimus. Vaikka suurin osa tutkimusta on edelleen vain vanhan tiedon varmistamista tai operationaalistamista, siinäkin uusi saattaisi päästä esille, jos tutkijakoulutuksessa normien sijaan korostettaisiin herkkyyttä ja valppautta, jolla voi uuden tunnistaa, *jopa obi tottumusten*. Normaalihan ei tarvitse tukea, se on jo. Uusi tarvitsee kaiken tuen, koska sitä vastustetaan jo ennen kuin se on edes ilmaantunut.

Feyerabendin ajatus maailman yltäkyläisyydestä (*abundance of world*)⁷ tarkoittaa, että oli mitä tahansa normeja tai paradigmoja, niiden pätevyys on aina mitattava suhteessa maailmaan. Paradigma (ja normaalitiede) on erinomainen keino ammentaa jokin näkökulma loppuun asti ja löytää sen mukainen tieto maailmasta. Juuri tällä tavoin paradigmat ovat tärkeimpiä metodisia apuvälineitä. Mutta ongelmaksi saattaa nousta kaksi asiaa, valta ja kuvittelukyky. Valtaa pitää edellinen sukupolvi, joka on jo löytänyt totuuden ja roikkuu siinä kiinni haluamattakaan muutosta. Tämä on enemmän totta kuin muut väitteet tieteellisen maailman luonteesta; vallan takia jopa murhataan. Valta on kuitenkin harvoilla. Mutta jokaista vaanii kuvittelukykyyn ongelma: kun jokin paradigma on jo ammennettu tyhjiin tai ei tunnisteta sen uusia mahdollisuuksia, turvaudutaan helposti kuvittelukykyyn, joka helposti rakentaa uutta, missään tapaamatonta maailmaa paradigman tueksi. Tutkimus saattaa muuttua mahdollisten maailmojen tutkimukseksi vain, jotta paradigma pätsisi ja normaali pysyisi vallassa. Juuri diskurssikäsitteen kohdalla on helpostikin huomattavissa, kuinka tämä tapahtuu: ammattikunta, tiedonala tai poliittinen tarkoituksenmukaisuus alkaa suojella omaansa (työllisyyden, vallan, älyllisen laiskuuden vuoksi) vaikka on selvästi nähtävissä, että tutkimukset alkavat puhua maailmasta, *som icke är*⁸.

Häviäviä rakenteita

Evoluutiivisessa tieto-opissa 1980- ja 1990-luvuilla esitettiin kysymys, kuinka kunkin ajan tietopilliset oletukset liittyvät maailmaan ja kuinka ne liittyvät vain *jonkin ajan* vakiinnuttamiin tietämisen rakenteisiin. Lähtökohtana ei siis ollut oletus, että ihmisellä olisi pysyviä tietämisen rakenteita vaan juuri päinvastainen oletus: ihmisellä on muuttuvia tietämisen rakenteita, joita hän kylläkin pitää *kulloinkin* ainoina mahdollisina mutta joita hän suostuu muuttamaan, kun maailma esitetään hänelle uudella tavalla. Evoluutio koskee siis tapaamme tietää. Tieto ei ole enää transsendentaalinen kysymys vaan kysymys vakuuttavasta maailman *esittämisestä*, joka voi paljastua hyvinkin eri tavoin, esimerkiksi luonnonkatastrofissa tai poliittisessa teossa.

Evoluutiivinen tieto-oppi ei ehkä tavoita syvällisintä filosofista taajuutta mutta se osoittaa kiinnostavasti, kuinka historiallisia ja siten muuttuvia useimmat tiedolliset oletuksemme ovat. Näin on erityisesti tutkimuksen perustoja koskevissa uskomuksissa. Maailman, toden, varmuuden ja luotettavuuden kriteerit ovat uskomusasioita, vaikka samalla ne määräävätkin piirteitä, joilla uskomme olevan tietty riippumattomuus uskomuksistamme. Ihmisen oma kehä ei muutu muuksi vaikka sille antaisia muita nimiä.

Toinen käsityksiämme ravistellut keskustelu käytiin häviävien rakenteiden kohdalla. Usein

⁷ Paul Feyerabend, *Conquest of abundance. A tale of abstraction versus the richness of being*. U of Chicago P 1999.

⁸ Sosiologit kävivät omassa lehdessään harvinaisen paljasta keskustelua, jossa kysyttiin, onko olemassa maailmaa, johon sosiologiset tutkimukset liittyisivät. Kysymys siis tarkoitti kysyä, onko sosiologisella tutkimuksella maailmaa. Vastaus oli yllättävän suora: ei ole. Suomalainen sosiologia käy keskustelua, josta monen muunkin ihmistieteen olisi otettava oppia. Kuviteltu maailma ei riitä antamaan syytä pitäytyä hyvissäkään normaalitietellisissä, paradigmaattisissa tai diskursiivisissa rajoissa. Päinvastoin, kuviteltua varten on jo hyvät selitykset, esimerkiksi pyhissä teksteissä, *Liisa pelimaailmassa* -kirjassa ja Bulgakovin romaaneissa.

taaksepäin käyvä tiedollisten jälkien seuraaminen tuottaa tulokseksi pimeyttä ja epävarmuutta: ikäänkuin jossakin kohdassa ei olisikaan mahdollisuutta rekursiiviseen tarkasteluun vaikka luotettavuuden mittaaminen sellaista edellyttää. Tiedossa on luultavasti enemmän häviäviä rakenteita kuin arvaammekaan. Sehän tarkoittaa, että vaikka pyrimme toimimaan tutkimuksessa askel askelelta, johdonmukaisesti ja jälkiä jättäen, itse tutkimiseen kuuluu tapahtumia, joissa tämä ei olekaan mahdollista. Näin sanottuna tämä kuulostaa katastrofista, mutta suhteutettuna tiedon historiaan tilanne ei ole ollenkaan hälyttävä.

Juuri tietämisen evoluutio synnyttää paljon kohtia, joissa ylitämme omat jälkemme ja unohdamme salamana kulkemamme tien. Ihmisen tietäminen ei näytä olevan diskursiivista: tietämisessä on aina useampia tasoja ja tapahtumia, joita ei voi saada järjestykseen. Juuri tätä tarkoittaa myös tiedon historiallisuus, kun tieto syntyy maailmassa ja vastaa tietämisen tarpeeseen, joka on maailmasta. Maailma on niin yltäkyläinen, ettei se tyydy johdonmukaiseen etenemiseen edes tutkimuksen "kohteena" vaan purkautuu esille sieltä täältä ja sekoittuu muihinkin kuin tutkimisen toimiin.

Tietämistä koskevat kompleksisen tapahtumisen säännöt, jotka taas seuraavat tapahtumia, joiden yläpuolelle tai ulkopuolelle (ikäänkuin metodologiana) me emme yllä. Jo tutkijan asema maailmassa on kompleksinen: hän on maailmassa, kuten ovat hänen tutkimuksensakin aiheet, kohteet ja menetelmät, samoin kuin se, minä tutkimuksen tulokset ilmaantuvat. Välimatkan ottaminen tutkittavaan, tutkimukseen ja tuloksiin on todellisesti mahdotonta, mutta tieteellisen perinteen mukaan silti toimitaan *ikäänkuin* se olisi mahdollista. Tutkija kuitenkin yleensä tuntee dilemmansa. Hän voi yrittää ratkaista ongelman retoriikalla mutta se ei muuta itse asetelmaa ja siten se myös kyseenalaistaa tutkimuksen luotettavuuden ja tulosten relevanssin tietona. Tutkija on joka tapauksessa oudossa tilanteessa.

Tällaisen tilanteen ratkaisuksi sopii luultavasti realistisempi ote tutkimiseen. Tutkijan on hylättävä 1800-luvun kuvitelmat objektiivisuudesta ja siitä, kuinka objektiivisuus saavutetaan. Hänen on pikemminkin otettava todesta tiedon historiallisuus, ajallisuus, paikallisuus ja riippuvaisuus hänestä ja hänen positioistaan. Tämä voi olla vaikeaa yksittäiselle tutkijalle, joka ehkä on koulutukseensa sisältyvien harhautusten vuoksi halunnut nähdä tutkimisessa tien ulos subjektiivisuudesta. Realistinen ote kuitenkin avaa uudella tavalla kysymyksen tiedosta, sen varmuudesta ja erityisesti sen merkityksellisyydestä tässä maailmassa.

Historiallisuus, aikaan ja paikkaan sitoutuminen, korostuvat evolutiivisessa tieto-opissa. Samalla joutuu uuteen valoon pyrkimys universaaliin tietoon ja sellaisen mahdollisuus. Ihmistieteissä ei ole sataan vuoteen väitetty kovinkaan vakuuttavasti, että universaalia tietoa olisi löytenyt. Pikemminkin on vakiintunut ajatus, että monenlainen tutkiminen, monenlaiset asenteet ja menetelmät, monenlainen arvottaminen, kun pohditaan tutkimusten tuloksia, vastaa parhaiten tiedolliseen tarpeeseemme.

Ankaruutta

Edmund Husserl toteaa pienessä kirjassaan *Philosophie als strenge Wissenschaft* (1911), että luontoa koskeva tieto voi olla totta tai epätotta. Jotta tämän voi osoittaa, luonnontiede pyrkii tarkkuuteen ja käyttää siksi (tilasto)matemaattisia menetelmiä. Ihmistä koskeva tieto ei voi olla totta tai epätotta, koska ihminen itse ei voi katsella millään keinolla itsensä yli tai ohi todetakseen ihmistä koskevan tiedon todeksi tai epätodeksi. Sen sijaan ihmistä koskevalle tiedolle on asetettava paljon suuremmat vaatimukset, koska jokainen tiedon murunenkin tullessaan yleiseen tietoisuuteen muuttaa ihmisen maailmaa antamalla siitä uudenlaisen esityksen ("tulkinnan"). Niinpä Husserl päätyy vaatimaan kaikelle ihmistä koskevalle tiedolle, myös tieteelliselle, *ankaruuden* kriteeriä, jolla hän tarkoittaa, että tiedon esillesaattaja - joka voi olla tutkija, ajattelija, toimittaja - on aina myös moraalisesti vastuussa tiedostaan. Ihmistä koskevassa tiedossa ei voi ajatella, että antaa tiedon levitä ja tulla arvioiduksi, sittenhän siitä näkee, onko se pätevää, sillä jo arvioiduksi tullessaan virheellinen käsitys saattaa olla tuhoisa inhimillisen olemassaolon kannalta.

Tämä on erityisen ilmeistä sen ylimielisen akateemisen uskomuksen edessä, jossa todetaan, että tiede kyllä korjaa itsensä, ajan kanssa. Kun on kyse ihmistä koskevasta tiedosta, ei ole moraalisesti hyväksyttävää jäädä odottamaan tieteen kuvitellun mekanismin itsekorjausta, jos tutkimus on jo vienyt harhaan.

Ankaruus on ymmärretty hyvin eri tavoin. Joskus sen katsotaan tarkoittavan yleistä vastuuta tutkimuksen luotettavuudesta. Toisinaan ajatellaan, että tutkimusetiikka ratkaisee ankaruuden vaatimuksen. Husserlin ajatus näyttää olleen paljon dramaattisempi: tutkimusasetelmat, -kysymykset ja -menetelmät on luotava sellaisiksi, että niissä ei oleteta ihmisestä, hänen elämästään ja

ratkaisuvallastaan mitään, mikä asettaisi kyseenalaiseksi jokaisen oman yksittäisyyden ja siitä syntyvän erityisyyden. Kyse ei ole vain tutkimuskohteista vaan kaikista ihmisistä, joita syntyvä tieto voi koskettaa. Ihmisen loukkaamattomuus erityisesti olemassaolon ehdoissa on ehdoton vaatimus. Ihmistutkimusta ei voi tehdä ikäänkuin "koehenkilöillä", koska kenenkään elämää ei voi eristää kaikesta muusta elämästä tekemättä hallaa tulevaisuudelle.

Husserl tuli näin esittäneeksi paradigmaattisia vaatimuksia ihmistieteiden käytäntöön. Jos me nyt otamme vakavasti hänen vaatimuksensa, huomaamme helposti, että ihmistieteissä on lupa esittää vain kysymyksiä, jotka jo kysyttäessä ottavat ihmisen ihmisenä (eivät objektina) ja ainutkertaisena, yksittäisenä ja yksilönä. Mutta tämä on siis normi, joka syntyy ihmistieteen laadusta. Sen sijaan jos eristämme paradigmaattiset vaatimukset jo tehdystä tutkimuksesta ja siis käytännöstä, tulokset ovat päinvastaisia, koska suurin osa ihmistutkimusta tapahtuu määrällisin menetelmin, ottaen ihmisen jonakin muuna kuin ainutkertaisena ja antaen tutkimustulokset surutta käyttöön vaikka niiden arvotausta on kokonaan selvittämättä.

Husserlin viesti saattoikin olla, että käytännöt voivat olla hyvinkin harhaanjohtavia ja siten juuri niihin olisi puututtava. Tutkimuksen ankaruus tarkoittaisi siis, että käytännöistä ei pidä johtaa ohjeita tai periaatteita, normeja tai uusi käytäntöjä, koska ihmistutkimuksen on perustuttava *ihmiskäsitykseen*, joka on artikuloitava tutkimuksen alussa, ei sen lopussa. Me emme siis voi tehdä neutraalia tutkimusta, kun tutkimme ihmistä, vaan tutkimuksen on alusta alkaen oltava leimallisesti ihmistutkimusta ja perustuttava ankaruuden vaatimukselle. Yleensä tutkijalla on jokin agenda: tutkija tahtoo muuttaa käytäntöjä, kehittää toimia tai osoittaa, että jokin inhimillisen alue on ymmärretty puutteellisesti tai väärin. Ihmistutkimus nojaa tällaisiin tavoitteisiin. Se on aina jotenkin jo tehnyt arvoratkaisunsa vaikka saattaakin yrittää piilottaa sen "objektiivisuuteen". Voisi ehkä jopa väittää, ettei kukaan tutki ihmistä, jollei itse ole ihminen ja jo ole omaksunut jotakin kehittämis- tai korjaamiskäsitystä, joka nojaa hänen ihmiskäsitykseensä.

Ankan tutkimuksen vaatimus tarkoittaa, että ihmistutkimuksen perusparadigmat ovat aina jo olemassa ennen kuin kukaan niitä alkaa pohtia tai kysellä. Niinpä niiden esille saaminen on tutkijan ensimmäinen tärkeä etappi. Tutkijan on paljastettava itselleen ja meille muille, kuinka hän ymmärtää ihmisen, mikä on hänen ihmiskäsityksensä, ja vasta sitten hän voi etsiä menetelmiä, aineistoja ja välineitä.

Paradigma, diskurssi ja normit

Paradigmat ohjaavat tutkimista, koska paradigmat osoittavat, mikä on tutkittavaa ja kuinka. Ihmistieteen diskurssit paljastavat, millä eri tavoin voidaan käydä keskustelua – myös tutkimuksessa – ihmisenä olemisen tavoista, ihmisen toteutumisesta, kulttuurisista kysymyksistä, tai kysyä, kuinka keskinäinen kommunikaatio tulee todeksi. Nämä kaikki sisältävät suuren joukon normeja, joista vain osasta olemme selvillä. Tutkimuksessa nämä normit muuttuvat helposti lähtökohdista lopputuloksiksi, jos tutkija ei ole selvillä, millä eri tavoin normit tutkimuksessa vaikuttavat.

Paradigmoista suuri osa tulee omaksutuksi koulutuksen, työn ja tottumuksen kautta. Esimerkiksi tiedonalan hierarkiat opitaan koulutuksessa: mitkä asiat ovat arvokkaita, mitkä vähemmän, kuinka näistä puhutaan ja mistä ollaan puhumatta. Työkokemus synnyttää vahvistettuja käsityksiä, joita on tapana pitää välttämättöminä ja näin ne ujuttautuvat paradigmaattisiksi: suhteet toisiin tiedonaloihin, oman tiedonalan arvostus ja asema kulttuurissa. Tottumus säätelee tiedonala, kun näkökulma on kaiken aikaa oman tiedonalan läpäisemä: sokeus muille näkökulmille ja herkkyyys omalle kaikissa elämänilmiöissä. Kukin meistä on kiinni tällaisissa piirteissä ja siten ne vaikuttavat tutkimuksen lähtökohdissa.

Diskurssit ovat vieläkin vahvempia vaikuttajia. Niiden muodosteet ovat kulttuurisesti rajautuvia ja siten ne estävät tehokkaasti näkemästä muulla tavoin kuin oman kulttuurin sisältä. Vaikka diskurssi olisi kriittinen – kuten feminismin tai queer-tradition – se silti ottaa annettuna koko perustansa ja usein tutkija kiinnittyy valitsemaansa diskurssiin tiukemmin kuin ihminen, jolla ei ole selvää ja tunnustettua tutkimusintressiä. Diskurssit voivat olla yleisiä uskomusjärjestelmiä vahvempia, koska niihin liittyy monesti moraalinen tai hegemoniaa haastava piirre, jolloin diskurssin rajauksen "oikeutus" koetaan tärkeäksi vaikka samalla olisikin tiedossa, että suuri osa maailmaa jää kokonaan huomiotta.

Paradigmojen ja diskurssien normiluonne on ollut alusta, aina Kuhnin kirjasta ja Foucaultin aloittamasta keskustelusta, alkaen suurimman väittelyn aiheena. Paradigma ei ole normi vaan useinmiten tapa, jolla on löyhät siteet tieteenalansa tietoon ja sisäiseen kritiikkiin. Aiempi tieto ja tutkimus synnyttää tietynlaista lähestymistapaa ja rajausta, identifiointia ja kritiikkiä. On myös

mahdollista toimia toisin ja vaikka sosiaalisesti toisin toimiminen voikin olla kohtalokasta, se ei vielä tee tutkimusta mahdottomaksi. Paradigmat osoittavat yleisesti tunnistettavan ja tunnistetun tavan tutkimusasetelmalle.

Diskurssin normiluonne on kokonaan toisenlainen. Diskurssi määrittelee tarkoin, kuinka asioista voidaan puhua niin, että puhunta on "tieteellistä". Muunlainen puhunta "ei ole tieteellistä". Vaikka samaan aikaan olisi tusinoittain erilaisia diskursseja samalla *tiedonalalla*, kukin niistä yksin katsoo voivansa määritellä, mikä pätee *tieteenalalla*. Diskurssin normatiivinen luonne syntyy sen menetelmällisestä alusta, joka on tiukasti kiinni nimeämisissä, käsitteiden hierarkioissa ja käsityksessä teoriasta. Nämä ovat kulloinkin mahdollisia vain yhdellä tavalla, kuten Foucaultin kirja *Sanat ja asiat*⁹ sattuvasti osoittaa.

Keskustelussa paradigmoista ja diskursseista vain harvoin huomataan, kuinka normatiivisia ne kulloinkin ovat. Jossakin tiettyssä tapauksessa ne voivat osoittautua normeiksi, joissakin taas heuristisiksi välineiksi. Tutkijan itsensä on otettava selvää, kuinka vahvasti hänessä itsessään koulutuksen kautta nämä normit vaikuttavat ja kuinka hyvin hän ymmärtää eron, joka on historiallisesti tai poliittisesti määrittynyt paradigman tai diskurssin ja tutkimuksen äänen lausuttujen ennakoasetelmien välillä.

Taide erityisasemassa

Taiteen tutkimuksessa eletään kahdella alueella, taiteen ja tutkimuksen alueilla. Taiteella on pitkä kriittisen tarkastelun, historian ja teorian traditio, joka on elänyt omaa elämäänsä liittymättä koskaan tutkimuksen käytäntöön. Jotkut satunnaiset taiteen tutkijat ovat yrittäneet saada taidetta koskeville ajatuksilleen laajempaa pätevyyttä. Pythagoras on toiminut heidän mallinaan. Renessanssin teoreetikot näkivät sommittelun kysymykset yleisinä todellisuuden ja tietämisen kysymyksinä. Brunelleschi, Alberti ja Leonardo eivät väittäneet vain maalaustaiteen tai veistotaiteen puolesta vaan myös aistitiedon ja käsitetiedon laadusta. Jean-Philippe Rameau pyrki saamaan laajempaa pätevyyttä ajatuksilleen musiikista kaiken tutkimisen alkuperänä¹⁰, mutta Ranskan Akatemia ei innostunut. 2000-luvulla jatkuu sama innostus, kun fysiikan teoriat, matematiikan saavutukset ja geeniteknologia innottavat taiteesta kirjoittavia.¹¹

Vaikka taide on elänyt erillistä elämäänsä tutkimuksen rinnalla¹², sen dynamiikassa on monia piirteitä, jotka ovat tuttuja tieteen historiasta. Muodit tulevat ja menevät samalla tavalla. Uusia ideoita keksitään hulluuteen asti; myös taiteessa on flogistonin löytäjiä ja kiistaa "tosiasioista" ja "olemuksesta". Kuvaavaa on, että ajatukset diskurssista ja paradigmasta sopivat hyvin kuvaamaan taiteen historian tapahtumia, jopa vallan ja normin kuvauksiin asti. Ongelmaksi onkin ilmaantunut, kuinka erottaa toisistaan taiteen historialliset piirteet taiteen tutkimisen piirteistä.

Sama on koskenut myös taidekasvatusta. Kasvatuksen *käytännöllisellä* alueella on lukuisia ilmiöitä, joita voi pitää normin ja vallan ilmentyminä mutta jotka samalla näyttäytyvät kunakin aikana ainoina mahdollisina ja oikeina. Kun jokin on jonakin aikana ainut mahdollinen ja oikea, se myös paljastaa hetkittäin oman riittämättömyytensä ja siten toimii kuten Kuhnin malli tai Foucaultin esittämä dynamiikka. Kasvatuksessa ratkaisevina on pidetty milloin varhaiskasvatusta, nuorten kasvatusta, kasvatusta tietynlaiseen yhteiskuntaan tai elinikäistä kasvatusta. Nämä näkyvät tietenkin kasvatuksen tutkimuksessa. Viiveellä nämä tulevat myös taidekasvatukseen, jossa välillä vannotaan lapsuuden nimiin, välillä luovan yksilön, joskus kulttuurin rakentajan nimiin. Mikään näistä ei ole paradigma mutta nämä synnyttävät tietynlaista diskurssia, jossa ajan kanssa tulee esille myös tutkimuskohde, tutkimisen tapa sekä tieto, kuinka tunnistaa oikeat vastaukset.

Taiteen tutkiminen ja taidekasvatuksen tutkiminen liittyvät kiinteästi toisiinsa. Molemmat saavat

⁹ Michel Foucault, *Les mots et les choses*. 1966. Suom. Mika Määttänen, *Sanat ja asiat*, 2010.

¹⁰ Jean-Philippe Rameau, *Traité de l'harmonie réduite à ses principes naturels*, 1722 & *Démonstration du principe de l'harmonie*, 1750.

¹¹ Tämä kirjoittelu ei yleensä ole kovin mieltä ylentävää. Taiteen puolella teoreetikkojen tieto käyttämiensä vieraiden lähteiden luonteesta on usein riittämätöntä ja he innostuvat pikemminkin kaltaisuuksista, jotka näyttävät sopivilta. Taiteessa on aina oltu kiinnostuneita uusista ajatuksista, ennen kaikkea heuristisina välineinä ja kielikuvan kaltaisina muistuttajina. Sen sijaan selviä sovelluksia eksakteista tieteistä ei tunneta vaikka jotkin lukusarjoja koskevat "teoriat" musiikissa ja maalaustaiteessa antavatkin tällaisen kuvan.

¹² Olen kirjoittanut tästä lähemmin muualla, katso Varto, "Estetiikka ja nykyaikainen ajattelu". Kirjassa Varto, *Tästä jonnekin muualle. Polkuja Heideggerista*. Tampere:TUP 1993. 142-154

paljon vaikutteita taiteesta, jonka dynamiikka on erilainen, vapaampi ja arvaamattomampi, mutta jossa voi jälkikäteen tunnistaa selviä paradigmaattisia piirteitä, tosin lomittain ja vailla selvää hegemonista normatiivisuutta. Tämä vaikutussuhde on kuitenkin niin intensiivinen, että taiteen tutkimuksen normatiivisuus ei koskaan saa hegemonisia mittasuhteita. Saattaa olla, että jokin vahva tutkija, tutkimusryhmä tai koulukunta saavat aivan tavallisella inhimillisellä "saa-ei saa" -retoriikalla aikaan tutkimuksen rajaamista; rajaus voi näyttää läheltä katsellen pyrkimykseltä normaalitieteelliseen hegemoniaan mutta vähänkään kauempaa katsellen se paljastuu vain satunnaisesti vallanhaluksi, jolla ei ole taiteen tutkimisessa sen suurempaa merkitystä, vaikka se saattaakin olla yksilöille turmiollista.¹³

Paradigman metsästyksessä on silti taiteen ja taidekasvatuksen tutkimisessa tärkeää, koska tunnistamalla tutkimisen paradigmoja tunnistaa myös ajattelun lähtökohtia. Tällöin paljastuu, ovatko lähtökohdat taiteessa vai tutkimuksen perinteissä. Taiteen tutkimisesta puhuttaessa on esitetty kaksi kiinnostavaa väitettä, nimittäin, että

- 1) tutkivat taiteilijat tekevät taidetta, joka on saanut innoituksensa tutkimisen maailmasta (ja on siten ehkä "vähemmän" taiteellista), ja
- 2) taidetta tutkivat uskovat olevansa melkein taiteilijoita, varsinkin, jos käyttävät menetelmiä, joita kutsuvat "taiteellisiksi".¹⁴

Kumpikin väite on tärkeä, koska kumpikin esittää haasteen juuri tutkimisen tarkastelemiseen omana alueenaan, irrallaan taiteesta.

Tutkimisen paradigmojen pitäisi olla tunnistettavissa tavoissa, joilla alalla kysytään, tunnistetaan vastauksia vastauksiksi ja perustellaan tutkimista. Tällöin pitäisi näkyä, millaisia olioita, kohteita tai toimia tutkittavassa on ja kuinka niihin päästään käsiksi. Kun taidehistoria, arvostettu ja kunnianarvoisa vanha tieteenala, on keskittynyt tutkimaan rakennetason kysymyksiä (teosta kontekstissaan, tekijyyttä, aikakausia, vaikutussuhteita, ajan henkeä), taiteen tutkiminen ottaa todesta yksittäisyyden ja satunnaisuuden kysymyksiä, joissa tekijä on keskellä tapahtumista ja taiteen tuleamista. Taidekasvatuksen tutkimus on kiinnostunut samoista asioista, koska taiteen luo johdattaminen on kasvatuksellisesti tehokkainta tekemällä ymmärrettäväksi tapahtumista.

Näin ovat asiat ainakin toivepuheessa. Todellisuus saattaa olla hyvinkin erilainen. Taiteen ja taidekasvatuksen lopputulokset voidaan aina ymmärtää monin eri tavoin, myös esineinä, sisustuksen osina tai kauppatavarana.

Paradigmojen kohdalla on kuitenkin kyse siitä, mitä tutkija todella tekee. Samoin diskurssien tunnistamisessa toive ei ole tapahtunut tosiasia. Jokainen tutkija voi seurata paradigmaa tai diskurssia, jota ei toivo, usko tai kuvittele seuraavansa. Tunnistaminen tarkoittaa paradigman tai diskurssin näkemistä, kun se todella esiintyy oman tutkimisen perustoissa, tavoissa kysyä, tavoissa huomata vastaukset ja ottaa maailma jollakin tietyllä tavalla.

Taidekasvatuksen paradigmatavias

Taidekasvatus on uusi tieteenala, mutta taidekasvatuksen tiedonala on kuitenkin vanha, koska se on aina ollut läsnä suhteessa taidekasvatuksen käytäntöön. Suuri määrä tietoa on sekä taannut taidekasvatuksen käytäntöjä että syntynyt näistä. Ala on ollut painottunut käytäntöön, joten tiedonalan artikulointi ei ole ollut ensisijaista. Tiedonala on muodostunut kasautuen: kaikesta käytännössä opitusta, oivalletusta ja kirjoitetusta muodostuu kasa tietoja, jotka osittain ovat yhteensopivia, osittain eivät. Näitä sitovat toisiinsa uskomukset, jotka ovat peräisin muualta kuin käytännöistä, esimerkiksi uskonnoista, kasvatustajatteluista, poliittisista tavoitteista ja toiveista. Näin muodostunut tiedonala tukee kyllä käytäntöjä mutta ei anna mitään tukea tieteenalan muodostumiselle. Tieteenala on tästä huolimatta riippuvainen niin käytännöstä kuin tiedonalastakin. Mistään muualta ei voi syntyä sisältöjä, jotka identifioisivat alaa.

¹³ Tämä tietenkin koskee sekä niitä, jotka ovat mukana, että niitä, jotka jäävät ulkopuolelle. Usein ajatellaan, että vain ulkopuolelle jäävät kokevat vääryyttä mutta ajan kanssa yleensä paljastuu, että molemmat kokevat yhtä lailla. Hegemonisessa vallankäytössä tutkijajoukko rajaa yleensä aluettaan niin dramaattisesti, että pian - parissakymmenessä vuodessa - paljastuu, kuinka epätodelliseksi muuttuu maailma, josta tutkijat luulevat puhuvansa, samoin, kuinka kaukana se on muiden maailmasta. Taloudellisesti ja inhimillisesti ulosjäävät ovat usein syrjäytyneitä, joita varsinkin vähän lohduttaa myöhempi "totuus", koska heidän elämänsä se ei korvaa.

¹⁴ Kumpaakin on kuullut niin Taideakatemian kuin Taideteollisen korkeakoulunkin seminaareissa, joissa on pohdittu taiteellisen tutkimuksen luonnetta.

Taidekasvatuksen tutkimuksen paradigma voi rakentua vain tekemällä tutkimusta taidekasvatuksessa. Se ei rakennu tiedosta eikä käytännöistä, ei toisista tieteistä eikä toisen tiedonalan tutkimuksesta. Onkin omituista, että jokin, jota ei ole, alkaa muodostua sellaisesta, johon se ei voi kokonaan perustua. Taidekasvatuksen tieteenalalle on tärkeää tunnistaa varhain, millä tutkimisen menetelmillä saadaan esille juuri taidekasvatuksen tietoa. Alusta alkaen onkin ollut selvä, että mitään yhtä keinoa ei ole. Marjo Räsänen on kirjassaan *Sillanrakentajat* pohtinut laajemminkin, kuinka taidekasvatuksen tiedonalan kautta voisi tunnistaa tutkimisen tapoja. Käytäntö, taidekasvatustyö, antaa monia viitteitä ja suuntia, esimerkiksi oman työn kehittämisen tutkimiseksi, visuaalisen kulttuurin vastaanoton tutkimiseksi ja kulttuurisen vaikuttamisen tutkimiseksi kuvataiteen keinoin.

Tarvitaan huomattava määrä tutkimusta, ennen kuin mikään selvästi hahmotettava kuva omasta tieteenalasta voi muodostua. Sitä ennen voi kuitenkin pohtia, millä tavalla voi suunnata ja tukea tutkimusta, jota tässä tiedon kumuloitumisessa tarvitaan. Tällä hetkellä on kaksi tutkimustapaa, jotka näkyvät selvästi tekeillä olevissa töissä. Toinen on pyrkimys ymmärtää ja selittää sisältäpäin, millä tavalla ammattitaito, oman työn liittyminen kulttuurisiin rakenteisiin ("identiteetti", kuten oli tapana sanoa 1990-luvulla) ja taidekasvatukselle annettu tila yhteiskunnassa rakentuvat tekijöistä, joilla on hyvin moninainen lähtökohta, usein eri tiedonalojen määräämä ja eri tieteenalojen innoittama. Toinen tapa on tarkastella, kuinka visuaalinen kulttuurissa, sen vastaanottaminen ja oma kuvallisesti määräytynyt toiminta ("luovuus") synnyttävät vakuuttavuutta, joka on uskomuksen ja tiedon kaltaista sekä synnyttää uutta mahdollisuutta ymmärtää kokemusta ja välittää ymmärrystä toisille.

Nämä kaksi teemaa eivät tyhjennä taidekasvatuksen tiedonala, mutta ne voivat osoittaa kehittyessään, kuinka paradigmaattinen ajattelu tavoittaa tärkeinä pidettäviä käytännön ilmiöitä ja asettaa ne tutkimukselle.